

Axel Nishen

II.

Axel Eduard Hjorth Nielsen.

30. december 1880—22. maj 1951.

Tale holdt i Videnskabernes Selskabs møde den 25. januar 1952.

Af **Knud Fabricius.**

Da professor Axel Nielsen i 1942 blev foreslået til optagelse i Videnskabernes Selskab, blev det understreget, at hans videnskabelige hovedfortjeneste lå på det økonomisk-historiske område, og at det var ud fra denne forudsætning, forslaget blev stillet. Det vil derfor vistnok kunne billiges, at jeg ved denne lejlighed i mindre grad behandler hans øvrige livsgerning som national-økonom, så meget mere, som den ligger mine egne studier fjernere.

Axel Nielsen var født i København 30. decbr. 1880 som søn af en instrumentmager og voksede op i et kærligt hjem, hvor han ikke mindst følte sig stærkt knyttet til sin moder. Det var derfor et hårdt slag for ham, da han allerede i ni års alderen mistede begge sine forældre. Axel Nielsen blev nu opdraget i sin morbroders hus; denne, kaptejn Rønne, der først var på langfart og senere var kaptejn på et fyrskib ved Læsø, måtte overlade drengens opdragelse til sin hustru, der næppe formåede at erstatte, hvad han havde mistet. Axel Nielsen var af naturen inde-sluttet, og under de forandrede huslige forhold drog han sig endnu mere ind i sig selv. Sine glædeligste stunder havde han, når han tilbragte skoleferierne på morbroderens fyrskib. Han talte senere ofte med glæde om disse sommerminder, og han grundlagde her den kærlighed til søen, der senere så ofte førte ham til at tilbringe sine ferier til havs. Denne kærlighed til naturen, der så ofte fremtræder hos ensomme mennesker, viste sig da også i sommerferierejser til bjergegne som i Norge og Schweitz og i den omhu, hvormed han dyrkede blomsterne i sin have i København.

Axel Nielsens skolegang foregik i halvfemserne i Schneekloths skole, og den samme tilbageholdenhed og indesluttethed, som han havde vist i sin barnealder, synes også at være blevet bevaret under disse skoleår. Ingen af lærerne kan have øvet nogen synderlig indvirkning på ham — han havde i de sidste år Aage Friis til lærer i historie; — og af skolekammeraterne bevarede han senere i livet kun forbindelse med en enkelt (læge R. Th. W. Becker). Han tog den gammelsproglige studentereksamen i 1898 med et jævnt godt resultat; det eneste tegn ved denne lejlighed, som peger mod fremtiden, er vel, at han fik rent ug i historie, klassens bedste karakter.

Det er således ikke let at godtgøre, hvorfra Axel Nielsens historiske interesse stammede. Formodentlig er den først vakt i studenterårene, da han læste til statsvidenskabelig eksamen under Scharling og Westergaard. Af disse var Westergaard afgjort den, der ved sine levende og vidtskuende forelæsninger fik størst indflydelse på denne elev, men selv om Will. Scharlings undervisning var mere gammeldags, var den tillige stærkt historisk præget, hvilket øjensynligt ikke har undladt at påvirke hans tilhører. Vist er det, at da han havde taget statsvidenskabelig eksamen 1903, var han — forøvrigt imod sin families ønsker — fast bestemt på at slå ind på en videnskabelig bane. Det var sikkert med forståelse for Axel Nielsens evner i denne retning, at fakultetet herefter udsatte en prisopgave om »Prisbevægelsen i Danmark 1650—1750«, ejendommeligt nok et nærbeslægtet emne med det, som Scharling havde haft til sin konkurrenceafhandling ved professorbesættelsen 1869. Axel Nielsen vandt 1905 guldmedaljen og beviste hermed over for sig selv og sin familie, at han havde truffet det rette valg.

I de følgende år kunde Axel Nielsen derfor uforstyrret hengive sig til at pleje sin hovedinteresse. På guldmedaljen fulgte doktorgraden 1908 med afhandlingen »Specier, Kroner og Kurant«, og efter en længere udenlandsrejse 1911 afhandlingen »Den tyske Kameralvidenskabs Opstaaen i det 17de Aarhundrede«, der blev optaget i vort selskabs skrifter. I disse år havde han også haft en stilling på det kgl. bibliotek, men virksomheden her afbrødes, da han 1911 ved en konkurrence vandt professoratet i nationaløkonomi på universitetet. Herved førtes han ind på delvis nye baner. Da dette medførte en foreløbig standsning i hans

historiske produktion, er der grund til nærmere at granske, hvad han til da havde nået.

Nogen historisk-økonomisk forskning var den gang endnu ikke grundlagt i Danmark. Der undervistes heller ikke i dette fag på universitetet. Ganske vist havde Falbe-Hansen og Scharling begge besvaret en opgave af denne art ved professorkonkurrencen 1869, og Scharling havde siden offentliggjort sin besvarelse i udvidet form i bogen »*Pengenes synkende Værdi*«, mens Falbe-Hansen i anledning af hundredåret for stavnsbåndsløsningen 1888 havde udsendt sit lodige værk »*Stavnsbaandsløsningen og Landbo-reformerne*«, der viste hans sjældne evne til at »lade tallene tale«. Der var også af vore betydeligere historikere som Erslev, Fredericia og A. D. Jørgensen vist forståelse for de økonomiske faktorerets betydning i den almindelige udvikling, således som det bl. a. fremgår af »*Danmarks Riges Historie*« ved århundredskiftet. Men altfor ofte indskrænkede interessen for de materielle faktorer sig hos historiske forfattere til at optage spredte træk i, hvad der med et ubestemt udtryk kaldtes »kulturhistorie«. Dog må der peges på en undtagelse, der i sig forenede historisk og nationaløkonomisk metode og teknik: Marcus Rubin, hvis grundlæggende værker »1807—14« og »Frederik VI's tid« derfor den dag i dag står urokkede. Men hvor langt var den historisk-økonomiske forskning ikke tilbage for udlandets, hvor der ligefrem fandtes »skoler«, og hvor man ofte var nået til at udforske hele det pågældende lands udvikling! I Tyskland var der endog forskellige retninger (»skoler«), som en konservativ omkring Gustav Schmöller, hvis lærestol stod i Berlin, og en radikal-socialistisk, der samlede sig om Max Weber i München. I Tyskland fandtes også en række tidsskrifter, der udelukkende offentliggjorde social-historiske undersøgelser. Nærmest Danmark, ved universitetet i Rostock, virkede den højtbegavede Richard Ehrenberg, hvis store produktion, navnlig omhandlende 1500-tallet, har et lignende humanistisk præg som herbjemme Marcus Rubins. Og just i de dage, da Axel Nielsen begyndte sin forskning, disputerede i Danmark Erik Arup for doktorgraden med sin vægtige bog om engelsk og tysk kommissionshandel mellem 1350 og 1850, mens i vort naboland Sverige Eli Heckscher havde begyndt på den bane, der skulle føre ham til den mest lysende plads inden for de skandinaviske økonomiske historikere. Dette var

baggrunden for Axel Nielsens første indsatser som forsker: guldmedaljeafhandlingen, disputatsen, afhandlingen i Videnskabernes Selskabs skrifter og talrige afhandlinger og anmeldelser i tidsskrifter, særlig det nationaløkonomiske.

Det er ikke ved deres ydre egenskaber, disse arbejder tiltrækker sig opmærksomheden. Axel Nielsen var ingen blændende stilist. Sproget er ofte tungt og farveløst, og perioderne så lange og indviklede, at det kan knibe at holde forfatterens tankegang fast. Men grundvolden for undersøgelserne er lagt overordentlig solidt; stoffet er samlet med stor flid og sporsans i arkivernes og bibliotekernes mest afsidesliggende egne, og det er ordnet af en skolet og kyndig forsker. Hovedsagen er dog den kritik, hvormed forfatteren sigter sine kilder; det frie og uhildede syn, han anlægger på sine forgængere, og den ædruelighed og redelighed, hvormed han afvejer pro et contra for de forskellige løsninger, før han tilsidst tager standpunkt. I disputatsen når han således til at anerkende den danske regerings hæderlige bestræbelser for at skabe et godt pengevæsen, men mener, at dette ikke lader sig gøre, sålænge det danske pengevæsen er afhængigt af udlandet, særlig hamburgsk banco, foruden af de hjemlige private møntmestres indgriben. I afhandlingen om den tyske kameralvidenskab i 17. århundrede godtgør han, hvilken indflydelse de store forfatteres tanker har ved siden af det materielle milieu; i modsætningen til sine forgængere, der troede på Romerrettens indflydelse gennem 1500tallets økonomi, påviser han, hvilken betydning Aristoteles' politik fik fra og med Renaissance, at man først nu når til ligesom hellenerne at skelne mellem privat og offentlig økonomi; i modsætning til romerne, der lagde hovedvægten på sparsomhed, fremhæver grækerne som det afgørende i den offentlige økonomi kreditten, og den romerske retsstat afløses af den græske velfærdsstat. Således er Axel Nielsens arbejder rige på nye og frugtbare synsmåder: hans forsigtige og prøvende forskningsmetode gør hans resultater tillidvækkende, ja overbevisende. Hans anmeldelser af andre forfatteres værker kan være ganske skarpe, når han finder disse overfladiske eller uvederhæftige, men selv når dette ikke er tilfældet, tager han altid bladet fra munden uden personlige hensyn, som da han over for Statistisk Bureaus bearbejdelse af kapitelstaksterne peger på, at de for tiden før guldmøntfodens indførelse med urette er omregnet til

moderne mønt, fordi der i ældre tid var mindre forskel på guldets og sølvets pris end i vore dage. Sammenfattende kan man vel sige, at Axel Nielsens ungdomsproduktion er meget lovende, men at han heri ikke behandler længere tidsrum af økonomisk udvikling, og at der ikke i den fremtræder helhedsopfattelser af selvstændig og overraskende karakter.

Som allerede nævnt, indtrådte der med Axel Nielsens udnævnelse til professor 1911 en foreløbig standsning i hans historisk-økonomiske forfatterskab. På embedsvegne måtte han nu beskæftige sig med rent nationaløkonomiske fag, navnlig nationaløkonomiens teori, der forøvrigt under professorkonkurrencen havde været genstand for hans opmærksomhed, som det fremgår af den friske og selvstændige forelæsning om »Forholdet mellem Nationaløkonomiens Teori og Politik« (trykt 1912). Også ved sin undervisning i statsteoriernes historie, kunde han jo, som vi har set det ved skriftet om den tyske kameralvidenskab, få lejlighed til at gribe tilbage til tidligere studier. Det var heller ikke nogen tilfældighed, at Axel Nielsens særlige område på universitetet efterhånden blev penge- og kreditteorien; allerede hans disputats om »Specier, Kroner og Kurant« havde peget i denne retning. Men hele universitetsarbejdet drejede sig dog om nutidige, ikke om historiske forhold, så at Klio i disse år måtte finde sig i at træde i baggrunden. Hvilken interesse og viden Axel Nielsen stadig havde på det historiske område, fremgår dog af hans store værk »Bankpolitik« (1923—31), hvis første svære bind omhandler de europæiske hovedbankers, navnlig Bank of Englands udvikling. Uden iøvrigt at komme nærmere ind på dette arbejde, der må siges at falde uden for min opgave, skal det bemærkes, at Axel Nielsen, der på et tidligere stadium havde stået tysk økonomisk forskning nærmest — han havde bl. a. studeret under Brentano i München, og han bevarede altid den liberale indstilling, som denne lærer havde; han havde også samlet stoffet til sin »tyske Kameralvidenskab« i tyske biblioteker — nu viste sig i »Bankpolitik« stærkere påvirket af angelsaksisk forskning. Også i denne henseende bevarede han livet igennem sin indstilling og havde ansigtet vendt mod vest.

Men ikke blot universitetsarbejdet, også livet selv drog i disse år Axel Nielsen bort fra historiske studier. Få år efter hans tiltræden af professoratet udbrød den første verdenskrig. Dens følger

for Danmark måtte hurtigt påkalde den mands opmærksomhed, der havde pengevæsenets teori og politik til speciale. Det blev ham, der gennem talrige skarpe og klare artikler i blade og tidskrifter kaldte offentligheden til gevær mod den valutapolitik, som dreves af nationalbanken. Hans navn blev med et slag kendt over hele landet. Praktiske følger fik hans indsigelser ganske vist ikke foreløbig, selv om den offentlige mening i det store og hele gav ham ret. Men myndighederne havde fået øje på, hvad der boede i Axel Nielsen, han blev taget i brug i forskellige nævn og kommissioner, kom efter krigen ind i nationalbankens repræsentantskab og — senere — i dens bestyrelse og fik herigennem stor indflydelse på dens ledelse. Man var nu almindeligt, selv inden for banken, klar over, at hvis man i tide havde fulgt Axel Niensens råd, vilde det have sparet landet grumme mange penge. Hele denne udvikling, der strakte sig over en menneskealder, fik den betydning for Axel Nielsen personlig, at alt eftersom anerkendelsen af hans livsgerning steg, veg hans indesluttede og reserverte holdning over for andre og tøde hans bundne varme op. Der er næppe tvivl om, at dette også fik betydning for hans forskning.

Et ydre stød blev anledningen til, at han vendte tilbage til sine ungdomsstudier. Et tysk forlag, der havde sat sig til opgave at udgive en række håndbøger i de europæiske kulturlandes økonomiske historie, henvendte sig til ham med opfordring til at redigere en sådan for Danmarks vedkommende. Axel Nielsen knyttede da en række medarbejdere til sig: For middelalderen Erik Arup; for landbruget O. H. Larsen og for handel og industri indtil 1840 Albert Olsen; selv påtog han sig foruden redaktionen — der kom til at koste ham meget besvær — at forfatte slutningsafsnittet, en fortsættelse af Olsens afsnit om Danmarks byerhvervs industrielle, handelsmæssige og økonomiske udvikling fra liberalismens frembrud o. 1840 indtil den første verdenskrig; ca. 150 store sider. »Dänische Wirtschaftsgeschichte« (1933), som det samlede værk hedder, er den dag i dag det eneste foreliggende værk om Danmarks økonomiske historie, og — hvad mere er — skønt det er næsten 20 år gammelt, står det stadig — ikke mindst for Axel Niensens afsnits vedkommende — som friskt og almengyldigt. Med rette har Eli Heckscher sagt, at hvad der præger dette afsnit, er, at det er forfattet af en kyndig national-

økonom, der forener økonomens blik for økonomisk sammenhæng med historikerens blik for relativitet.

Afhandlingen måtte efter sin karakter af bidrag til en håndbog blive et overblik, hvori bevismaterialet ikke kunde få plads. Men det har meget klare linjer og er båret af nye ledende synsmåder. Det skildrer liberalismens sejr i Danmark, således at det understreges, at denne ikke alene skyldtes fremmede ideers gennembrud, men at der også fandtes ansatser hertil under den bestående samfundsordning. Enevælden havde gjort de første skridt ved de store agrarreformer og toldlovene før 1800. Liberalismen, der navnlig havde sit tilhold hos akademikerne, slog så igennem fra o. 1840, og, sine anskuelser tro, er det et overvejende lyst billede, Axel Nielsen tegner af den (højere løn for industriarbejdere og forbud mod børnearbejde). Hovedproblemet bliver kampen om lavsvæsenets afskaffelse. Den nationale udvikling, modsætningen mellem dansk og tysk inden for monarkiet, forsinker individualismens sejr. Men den sejrer alligevel. Landbrugets mægtige udvikling i 1850'erne og 1860'erne, hvorunder der finder en rovdrift af jorden sted, fører til, at Danmark bliver kapital-eksporterende, et kreditorland i forhold til omverdenen. Da så landbrugskrisen indtræder i 1870'erne, og protektionismen slår igennem i Tyskland og Sverige, skifter billedet; for at lægge landbrugets drift om med eksporten til England for øje, må man låne i udlandet med det resultat, at Danmark fra et kreditorland går over til at blive et debitorland, hvad det er den dag i dag, og hvad forfatteren (sin polemik mod nationalbanken in mente) er tilbøjelig til at beklage. Om dette sidste hersker der, som bekendt, dog delte meninger.

»Dänische Wirtschaftsgeschichte« betegner således et stort skridt fremad i Axel Nielsens forskning, selv om man endnu savner individuelle træk til belysning af de generelle udsagn, kvantitative beregninger af de forskellige faktorerers størrelse og skildringer af de ledende personligheder. Men det blev ikke det sidste skridt, han tog. Da han een gang var vendt tilbage til den økonomiske historie, forlod han den ikke oftere. I forbindelse med to andre forskere, Aksel E. Christensen og J. Bro Jørgensen, forberedte han en stor »Industriens historie i Danmark«, hvoraf han selv skulde skildre tiden fra 1820 til nutiden, denne gang med fremlæggelse af kildematerialet. Han nåede i 1944 at

udsende to svære bind, der fulgte udviklingen ned til 1870. Men at bringe skuden helt ind i havnen, nåede han ikke, så at vi kom til at mangle den kæmpemæssige industrielle udvikling, som Danmark har gennemløbet i de sidste 80 år.

»Industriens Historie« omhandler et betydningsfuldt emne: fabriksindustriens gennembrud på en tid, da lavsvæsenet var fremherskende, navnlig i København. Til fabrikers oprettelse krævedes bevillinger, kgl. nådesakter, der var nødvendige i alle tilfælde, hvor det modsatte ikke var udtalt i loven, og til disse bevillinger knyttede sig som regel den betingelse, at fabriksherren skulde ansætte en eller flere lavsmestre ved det nye anlæg. Denne bestemmelse, der var truffet for at støtte lavene, negligeredes med tiden mere og mere og blev dog ved med at være en anstødssten for liberalismens teoretikere, da bevillingsvæsenet indskrænkede næringsfriheden. Lavsvæsenet var desuden allerede i opløsning, før det ophævedes 1857. På dette tidspunkt stod der forlængst en blomstrende fabriksindustri ved dets side, parat til at løfte arven efter det. Hvorledes dette skete i enkelthederne, og hvorledes et arbejderspørgsmål dukkede frem i 50'erne og 60'erne, behandles i bogens sidste afsnit.

Axel Niensens industrihistorie må betegnes som et epokegørende værk inden for dansk økonomisk historie. Det viser et grundigt kendskab til de utrykte kilder og overordentlig belæsthed, det er skrevet med fart og fuldt af malende enkelttræk. Forsigtige overvejelser finder sted ved så kildne spørgsmål som kornudbytets vækst eller forholdet mellem arbejds- og realløn. Tallene tolkes altid med skønsomhed (assurancesummernes stigning 1840—45), og ofte påpeger forfatteren et problem, men erklærer, at der ikke findes materiale til dets besvarelse (f. eks. antallet af ansøgninger om patenter). Axel Nielsen bryder lanser med forgængere som Falbe-Hansen og Nyrop, og han stiller i virkeligheden hele tidens økonomiske udvikling i en ny belysning. Man kunde ganske vist godt lide at høre lidt nærmere om de mænd, hvem denne udvikling skyldtes, og stilistisk set er forfatteren heller ikke vokset i samme forhold som hans forskning. Men denne uendeligt rige bog betegner afgjort højdepunktet i hans videnskabelige indsats.

Til sin dødsdag syslede Axel Nielsen med arbejdet på at fortsætte den; han vilde også gerne være vendt tilbage til sine kære lav, navnlig »de uægte lav« (= organisationer uden statslig hjem-

mel). Men til publikationer nåede han ikke. Dertil krævede hans embedspligter og andre hverv for megen tid. Men han havde dog i hvert fald fået ydet en betydelig videnskabelig indsats. Den almindelige anerkendelse heraf, ligesom af, hvad han havde udrettet ved universitetet — hvor han i forbigående sagt var meget for sine studenter — og betydet i det offentlige liv; alt dette glædede ham meget og undlod heller ikke at påvirke ham. Ganske vist blev han aldrig noget let tilgængeligt menneske. For de fleste, som traf ham, gjorde han indtryk af at være stærkt tilbageholdende, med små sarkastiske udbrud, fremført af hans ejendommelige lidt hæse stemme. En snævrere kreds vidste, at han var den mand, man altid kunde stole på, og som med årene havde overvundet en prikkenhed, der vel skyldtes oprindelig manglende selvtillid. Endnu mindre var den falanx, især bestående af ungdomskolleger fra det kgl. bibliotek, der så ham udfolde hele sin naturlige varme imellem dem og være munter med de muntre. Hans ægteskab kronedes desværre ikke med børn, thi Axel Nielsen var af naturen en stor børneven.

Her vil vi mindes en grundig, kritisk og redelig forsker med sans for store opgaver og med blik for de store linjer og de ledende tanker i udviklingen, den mand, der grundlagde vor økonomiske historieforskning.
